

ВАСИЛЬ
БИКОВ

ЗНАК БІДИ

Повість

*Переклад з білоруської
Дмитра ПИЛИПЧУКА*

Київ
“ЗНАННЯ”

Вступ

Час і люди мало що залишили від колись розкішної хутірської садиби. Тільки де-не-де визирали на поверхню її поодинокі останки: наріжний камінь підмурка, притоптаний горбочок битої цегли та дві гранітні приступки біля колишнього входу до сіней. Оте припоріжне каміння лежало там же, де й сто років тому, і маленькі руді мурахи, які десь недалечко вподобали собі притулок, діловито снували по нижній приступці. Вільшняк із яру, одхопивши добрий шмат хутірського поля, підступив до самої садиби, на місці комірчини по-царському розрісся густий кущ свербиусу, оточений буйним поростом лопухів, кропиви, малини. Від криниці не залишилось нічого, зруб, мабуть, зогнив чи його розтягли люди, вода, нікому не потрібна, зникла в земних глибинах. На розі колишньої хати непомітно вилізла з бур'янів колюча груша-дичка, — може, паросток від колишніх груш-спасівок, а може, випадкова самосійка, занесена з лісу пташками.

З дороги, від гостинця¹, мало що видавало тут колишню садибу, хіба що одна з двох лип, які розкошували колись біля хутірських воріт. Другої давно не було, а та, що залишилась, мала жахливий вигляд: обпалена та однобока, з товстим присадкуватим відземком, у якому зяяла широка щілина дупла, вона не знати як тримала на собі кілька могутніх гіллястих конар. Пташки, що іноді прилітали з лісу, чомусь ніколи не опускались на її гілля, воліючи сідати на високі вільхи поруч. Ворони, може, щось пам'ятали, а може, своїм пташиним інстинктом відчували у цьому дереві лиховісну прикмету нещастя, знак давньої біди. Цей фатальний знак лежав тут на всьому: на

---

¹Гостинець — великий битий шлях; шосе. (Тут і далі — прим. ред.)

зітлілих рештках садиби, на розкішних заростях лопухів та кропиви, на самовдоволеній неприступності колючого свербиусу і навіть мізерній, з покрученим гіллям дичці. І тільки тоненька молода липка, яка оце щойно викинула до сонця свої перші листочки, у беззахисній своїй відвазі здавалася гостею з іншого світу, втіленням надії і нового, іншого життя.

Мабуть, решта все належало тут минулому, підкорене тліном і небуттям.

Усе, окрім невідвладної часові всеосяжної людської пам'яті, з її одвічною здатністю перетворювати минуле в теперішнє, пов'язувати сучасне з майбутнім...

1

Корова з терплячою ненаситністю скубла росяну з ночі траву, як завжди поволі ступаючи своїм звичним шляхом: уздовж гостинцю, по зарослій чорнобилем канаві, невисоким придоріжнім узбіччям, через трав'янистий видолинок попри білий, наче вгодований кабан, валун і далі до самого узлісся, що широкою дугою охоплювало пагорб із хутором. Степанида знала, що на узліссі корова поверне від дороги вбік — через пагорб до Овечої Балки, і там уже треба добре дивитись, аби не шмигнула десь із-перед очей. Бобовка була корова спритна, і дарма що періста — білі плями по чорному, — а як загубиться, то по-побігаєш, шукаючи по чагарях. Та це там, далі на узліссі, а тут щезнути їй не було де: невисокий насип дороги та голе картоплисько — тут можна й спокійно посидіти. І Степанида притулилася стегном до гладкого боку валуна, щільніше стулила в траві босі ноги і не дуже вже й дивилася за тією Бобовкою.

Було не холодно, а тільки вітряно і трохи зимувато ногам у мокрій від роси траві. Геть усе небо застинали хмари, сонця не було від рання. Зрештою, тепер з нього малий спасибіг, з того осіннього сонця, хіба що стало б веселіше, аби воно на якусь годину вибавилось із-за хмар. А тим часом сіре незатишне поле захлиналися вітряним шелестом чорнобилю та засохлого картоплиння на широкій горбкуватій ниві; мимоволі хотілося відвернутися од вітру, тугіше запнути поли ватянки й не ворушитись. Поруч, на гостинці, як і завжди останніми тижнями, було тихо, самотньо, тепер тут майже ніхто не їздив і не ходив. Як і траплявся котрий ходак, то хіба зранку. Ця тиша на гостинці спершу аж бентежила Степаниду, надто після того, як тут гуло, ревла й стогнало від машин, підвід, гармат та безлічі війська, що плавом пливло звідтіль, від

кордону, на схід. Здавалось, тому великому гармидерові не буде кінця-краю, а з ним не скінчиться й тривожна метушня на хуторі. Звісно, садиба коло шляху — у всіх на видноті. Степанида з Петриком з ніг збилися, стрічаючи та проводжаючи кожного, хто заїжджав, забігав, зупинявся, аби перевзутись, напитись, перепочити у спеку під липами, нагодувати коней, перекусити самому, спитати дороги. Та якось під вечір на гостинці стало вільніше, рух помітно порідшав, ніби ось-ось мав припинитись, червоноармійці стали звертати у поле обабіч дороги й розійшлись уперек по картоплиську. Двоє командирів, що кінно заїхали на хутір, щось довго роздивлялись на карті; їхній боєць-коновод попросив відро напоїти коней і сказав, що тут буде бій, залишатись на хуторі небезпечно. Перелякавшись, Степанида забрала тоді Бобовку й подалася зрубом до Овечої Балки. На хуторі таки zostався Петрик — не годилось кидати садибу напризволяще. Добре-таки напудившись, Степанида пересиділа у березнячку ніч та ще півдня, аби бою не було чути, тільки опівдні в небі з'явилися літаки і враз здригнулась земля, десь забажало, заторохтіло, і в небі за балкою здійнявся сірий стовп диму. Поволі одійшовши від переляку, Степанида зрозуміла, що це далеко, на гостинці, а може, й далі, в містечку. Невдовзі, проте, все затихло, ніби й не починалося. Трохи переcheкавши, вона боязко попленталась із короною до хутора, не знаючи навіть, чи побачить щось від своєї оселі та й живого Петрика теж. Але хутір, як завше, тихо стояв собі оддалік від шляху під старими липами, а на подвір'ї, вилізши із погребя, походжав із соломкою у борідці її Петрик. Знайомий димок від його самокрутки цідився крізь паркан за вітром.

Тієї ночі червоноармійці покинули на картопляному пагорбі недокопану траншею і одійшли десь убік, на гостинці все спорожніло, затихло, випадкові військові підводи та кілька машин поверталися назад, в об'їзд на Кульбаки: за соснячком літаки розбомбили місток через трясовинну Дерев'янку і проїхати гостинцем до містечка було вже ніде.

Настало нове, страшне своєю незвичністю життя під німцями, яке поступово, але з якоюсь впертою наполегливістю утверджувалось у районі. Почалося з того, що у Висілках розпустили колгосп, розібрали небагате його майно, інвентар, коней, і вона послала Петрика за своєю колись усупільненою кобилою. Але кобили в колгоспі не виявились: перед приходом німців відправили хлопчину з підводою на станцію, звідки він так і не вернувся. Вона тоді нагримала на Петрика, мабуть, треба було взяти якогось іншого коня, коли вже така халепа, як же в господарстві без коня? Як тоді жити? Але цей старий недотямок Петрик — хіба він зробить як треба? Тільки й зна, що смалить мовчки смердючу свою махорку. Тепер ось жий як хоч, гаразд що є ота Бобовка, на неї вся надія, вона поки що годує обох. А що буде далі?

Бобовці тим часом надокучило, мабуть, пастися на мулькій жорстві схилу, і вона видряпалася на придоріжжя, ніби там було щось смачніше. Степанида відхилилась од каменя: не варто дозволяти корові потикатись на насип, мало що може статися, кому на очі навернеться? Щоправда, за ці два місяці вона зрозуміла, що від усього не застережешся, як не ховайся, а вони, як захочуть, то знайдуть і присікаються. Надто тепер, коли у німців знайшлися вже й полигачі з місцевих, — недавно застрелили зайшлого червоноармійця, повісили двох комуністів на площі, один був директором школи, де вчилися Фенька з Федьком. Там-таки, у містечку, на стінах білили їхні об'яви з обіцянками жорстокої розправи з кожним за непослух, непокору, тим паче за опір німецькій владі. Вона не знала їхніх порядків, не хотіла їх порушувати, та хтозна, за що вони можуть присікатись до мирної людини. Добре бодай, що тепер цей хутір зостався ніби в закуті, дорогою ніхто не їздить, а від містечка його приховує молодий густенький соснячок. Так спокійніше.

Степанида вилізла на укис гостинцю і хворостиною попостьобала Бобовку по шкарубкому задові — мовляв, гайда з дороги. Корова, повагом ступаючи, зійшла з укусу в канаву. Звичайно, трава там була не надто підходящою

для коров'ячого язика — все дяглиця та чорнобиль, але нехай. За день якось напасеться.

Корова скубла внизу, а Степанида постояла ще на гостинці, оглядаючи з невисокого насипу знайоме до дрібниць колись своє хутірське поле. Десять років воно вже було не їхнє — колгоспне, але чиє тепер буде? Навряд, щоб німці оддали їм землю, мабуть, знають, що як випустиш щось із рук, назад не вернеться. Яка вона не є, ця земля, цей проклятий Богом пагорбок, прозваний Голгофою, а бач, шкода його, як матері шкода хирлявої своєї дитини. Скільки тут виходили її немолоді вже ноги, скільки роботи переробили її хворі руки! Скільки літ вони з Петриком жили тут й робили все, що треба по господарству, до тої нехитрої справи поволі привчався й Федько, Феня, щоправда, захотіла вчитися й поїхала до Мінська. Де тепер її діти? Феня то, може, ще й нічого, може, й жива десь, як пощастило від цієї навали втекти на схід. А Федько? Як узяли восени в армію, за цілу зиму прислав три листи з Латвії, щойно починав свою службу на танках, а тут ця війна. Де він тепер, чи живий хоча б?

У небі із-за хмар прорізався гострий край сонця і зблиснув довкола несподіваним світлом. На якісь півхвилини самотній осінній простір дуже одмінився, ніби заусміхався назустріч жаданій сонячній ласці. Різко позначились на землі городи, садки та будівлі Слобідських Висілків, що довжелезним ланцюжком простяглися по задоріжному пагорбові, вдалині засинів хвойний ліс, а ближче й правіше м'яко зазеленіла молода гущавина соснячка, рівно перерізна стрічкою гостинцю, осторонь і вище якого на сірій сукнині поля окреслилась непоказна хутірська садиба, її Яхимівщина, з поріділим гіллям саду, парканом під липами та дашком криниці понад ним. Степанида придивилася пильніше, намагаючись углядіти десь там Петрика, аби дізнатися, що старий робить. Виганяючи вранці корову, загадала йому дещо зробити коло хати та не забути натовкти в ступі круп — завтра треба варити крупник. Петрика, однак, не було видно, та й сонце зайшло за хмари, обрій спохмурнів, не видно було, що там, у дворі, є десь Петрик чи немає.

Степанида злізла з укусу (чого ж стирчати на дорозі?) й поволі пішла услід за коровою.

Вона далеченько відійшла од каменя, вже поруч було чагаристе узлісся, як почула голос по той бік дороги. Вона підвела голову, прислухалась, але тривога її зникла, щойно на насипі з'явився верткий Рудько. Вибігши на узбіччя, песик завмер, також упізнавши її, і жваво закрутив хвостом. Звідти, із-за шляху, долинув новий гортанний вигук, невиразний, здушений, і вона вже знала, що це Янка Гончарик, німий пастушок із Висілків, мабуть, пригнав свою невеличку череду й пасе по той бік дороги, як вона свою Бобовку — по цей.

І справді, слідом за собачкою на насипі з'явився довгоногий підліток у засмальцьованій, з чужого плеча сорочці і з батогом у руках. Степанида часто зустрічала його на цьому придоріжжі чи в зрубі, у лісі з тією самою невеличкою чередою, і завжди він примушував її серце жально стискатись — такий був недоглянутий, занедбаний, у підв'язаних мотузочком сукняних штанах, з яких визирали його довгі обвітрені литки. Він завжди з тривожним нерозумінням удивлявся в її обличчя, ніби хотів і не міг чогось зрозуміти, прагнув щось сказати своєю мовою рук та різких гортанних вигуків, що іноді лякали її своєю несподіваністю. Часом вона хотіла щось сказати йому, він відповідав тими самими гортанними вигуками, і вона ніколи не знала: зрозумів він щось чи ні. Та хліб чи який шкварочок, видобутий нею з кишені, брав одразу і, примостившись на межі чи на камені, з'їдав геть усе. Видно було, що бідолаха частенько був голодний. Адже жив не в рідної матері, а в далекої рідні, де третє літо підряд пас худобу за сякий-такий харч та притулок у хаті.

Пастушок тим часом оглянув з дороги свою нечисленну череду, лягнув у повітрі батогом і, підійшовши ближче, мовчки сів край дороги. Його порепані, обсипані болячками ноги мало не до колін вилізли з полатаних штанів, руки він мерзлякувато стис на грудях і облігся грудьми на коліна.

— И-и, а-а! — намагався він щось сказати. — А-е-е!

Хтозна, що за думки роїлись у цій його нечесаній голіві під бавовняною, зі зламаним козирком кепкою чи в його наївно відкритих світлих очах. Степанида іноді підкидала йому на годину-дві Бобовку, коли траплялася така потреба. Яночка був старанний і завжди безвідмовний хлопець, і вона, повертаючись до корови, щоразу намагалася прихопити йому якийсь гостинець — оладок, шкварок, жменю гороху чи бодай якесь яблучко.

— Холодно, Яночко? Чого ж ти під спід нічого не вдяг? — спитала вона, з докором поглядаючи на нього знизу вгору.

— А-а, е-е! — спробував він щось вимовити й махнув рукою.

— Такий вітер, продме — заслабнеш, — поплескала вона себе по грудях. — Іди якусь одежину візьми.

Янка наче зрозумів щось і зіскочив з дороги, занепокоєно озирнувся на свою череду.

— А-а-а! У-е-е-а!

— Йди, йди! — сказала вона. — Я догляну. Я догляну! — І показала на його корів і свою Бобовку.

Дивно, та він зрозумів — легко, ніби почув. Збігши зі шляху, завернув першу чорну корову і бігом припустив гостинцем до соснячка, коло якого був поворот на Висілки. Собачка спершу жваво кинувся за підлітком, та, ніби зрозумівши свій обов'язок, повернувся й сів на узбіччі неподалік від Степаниди.

— Рудьку, ня, ня! — поклікала вона, але Рудько тільки нащулив вуха — він уже дбайливо оглядав череду, яка потроху ворушилася в канаві та на схилі. Це був хитрющий псюра, дарма що малий, а як не побачить в руках кусня, то задарма до людини не підійде.

Янчині корови жваво ступали по той бік гостинцю, і, щоб не розминутись із ними, вона також завершила Бобовку, вийшла на гостинець і поволі пішла попереду. Ногам тут, на дрібній сухуватій травичці, було зручніше, не колола дяглиця, але вітер дув скажено, і вона враз спинилася, відвернувшись од нього. У небі пливло-летіло рване лахміття хмар, не знати, в якому місці там ховалося сонце і чи швидко має настати вечір. Але вона відчувала, що

вже давно повернуло за полудень, за якусь годину-дві обрїй потемнішає, стане смеркатися. Колись спекотного дня вона любила й чекала тієї години, коли з польового тарування можна вернутися на своє подвір'я, до хати, де клопотів також не менше, та збиралася родина, і звичайні хатні клопоти були за насолоду, надто після денної спеки чи негоди, одноманітної польової роботи. Тепер же їй було байдуже, не вабили й вечірне порання у хліві чи коло печі, сім'ї, вважай, не було, лишався тільки Петрик; їхні батьки одне за одним позалишали цей світ, а діти, трохи підрісши, розлетілися, непомітно проминуло все добре й погане, пов'язане з ними. А двом старим чи багато треба? Щось перехопив та й на боковеньку, укрившись яким кожущком, — не хотілося й грубку палити на ніч, добре було й так. Правда, була скотина: корова, десяток курей та кабанчик у хлівці, їх треба було погодувати й доглянути. Ото й чи не весь її хатній клопіт.

Руда молода корівчина з Янчиної череди, не дуже тримаючись інших, монялася собі іззаду, все більш відстаючи од інших, і Степанида крикнула на неї раз, потім ще раз. Але та, відай, не звикла слухатись чужого голосу й не квапилась наздоганяти череду. Тоді Степанида повернулася дорогою і, зійшовши з насипу, підігнала корову. Коли ж знову видерлася на гостинець, побачила, як із другого його кінця біля соснячка хтось біжить, аж сорочка на спині піддувається. Однак, трохи придивившись, вона зрозуміла, що це ж Янка. Але чому він повернувся, чому не збігав на Висілки? Проти вітру крізь сльози з очей вона пильніше вдивлялася в нього, і щось зацеміло у неї всередині — якась тривога передалася їй від того шаленого бігу хлопця.

Озираючись, вона пішла назустріч, уже знаючи, що сталося погане, не здогадуючись лишень — що? Згодом вона не раз згадувала це своє передчуття й дивувалася, як воно правильно підказало їй наближення того, що так зненацька перевернуло її життя. Але зараз було тільки передчуття, близьке до страху, з яким вона дочекалася Янки. Той, однак, не добігши до неї, кинувся з насипу до передньої корови і, вперіцивши її батогом, став шалено

завертати назад усе стадо. Корови спершу неохоче, а далі одна за одною потрюхикали обабіч канави до підліска, а Янка щось гучно й німо кричав, матляв у повітрі батогом і тицяв рукою назад; обличчя йому скривилось із страху чи, може, подиву, і Степанида, ще нерішуче, також за-вернула свою Бобовку. Мабуть, там, у сосняку, була не-безпека, від якої треба було рятуватись, — так зрозуміла вона Янчин наляк і сама вже готова була напудитись не на жарт.

За якісь чверть години вони майже бігом загнали ста-до у зарості край болітця, трохи одігнали подалі від гос-тинця, і вона підійшла до Янки. Той глянув на неї новим, досі не знайомим їй поглядом і, гортанно г'єрг'очучи, щось схвильовано спробував розтлумачити, все показуючи ру-кою назад, туди, де zostався битий шлях.

— А що там? Що? — допитувалася Степанида, бачачи на засмаглому хлоп'ячому обличчі тільки переляк, що горів і в його широко розкритих очах, роззявленому роті. Янка дав волю рукам, усе тицяв чогось у кущі, водив у повітрі пальцями та такі викрутаси виробляв ними, що, либонь, кожен зрозумів би. Вона ж, однак, не розуміла ні-чого.

“Боже мій, це ж треба було вродитись таким недоте-пою!” — вперше з прикрістю подумала вона і прислухала-ся. Але в заростях було тихо, тільки шурхотів гіллям ві-тер та якась корова, мабуть, залізши в кущ, оддалік трі-щала хмизом. З дороги ж не чутно було жодного звуку. І тоді вона наважилась сама піти глянути.

— Ти попаси Бобовку. Ну попаси корову. Я піду гля-ну. Я зараз.

Янка заг'єрг'отів щось знову, заматляв руками, чи не розуміючи, чи не погоджуючись, але вона ще прислуха-лась до лісової тиші і неквапом пішла чагарником до гос-тинцю.

На гостинці й далі було безлюдно, нічого не чути і звідти, де соснячок, вона постояла, подумала й, не вихо-дячи на насип, швиденько пішла поза канавою, де з цього боку була колінувата, трохи утоптана людськими ногами стежка.

**У видавництві “Знання” також виходять друком
інші твори Василя БИКОВА:**

- роман “Мертвим не болить”
(серія “Голоси Європи”);
- повість “Альпійська балада”
(серія “Класна література”).

Ці книги можна придбати у кращих книгарнях України,
у магазині “Абзац” (01030, м. Київ, вул. Стрілецька, 28;
тел.: (044) 581-15-68) або замовити на сайті видавництва
“Знання”: www.znannia.com.ua

Л і т е р а т у р н о - х у д о ж н е в и д а н н я

Серія “Класна література”

БИКОВ Василь Володимирович

ЗНАК БІДИ

Повість

*В оформленні обкладинки використано фрагменти роботи
Володимира Сидорука “Бої за Тернопіль” (1983).*

*Видавництво щиро дякує родині В.Ф. Сидорука за дозвіл
використати зазначену роботу в оформленні книги.*

Підп. до друку 05.03.2019. Формат 84×108 1/32.

Друк офс. Гарнітура SchoolBook.

Ум. друк. арк. 15,12. Обл.-вид. арк. 15,2. Зам. №

Видавництво “Знання”, 01030, м. Київ, вул. Стрілецька, 28.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3596 від 05.10.2009.

Тел.: (044) 234-80-43, 234-23-36

E-mail: sales@znannia.com.ua <http://www.znannia.com.ua>